

ART ZAMANLI ANLAM DEĞİŞMELERİ: MAZUBÂNNÂME TERCÜMESİ ÖRNEĞİ

Resul Özavşar^{1,*}

¹Dicle Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyat Bölümü, Merkez Diyarbakır

* Yazışılan yazar e-mail: rozavsar@gmail.com

Özet: Kelimeler, sosyal ve kültürel olaylara bağlı olarak çeşitli anlam değişikliklerine uğramıştır. Bu değişimin yönü eş zamanlı ve art zamanlı olmak üzere iki türdür.

Bu çalışmada, Eski Anadolu Türkçesi eserlerinden olan Marzubânnâme Tercümesinde kullanılan bazı kelimelerin Türkiye Türkçesinde uğradığı art zamanlı anlam değişimleri incelenmiştir. Karşılaştırma sırasında sadece Türkçe sözcüklerin anlam değişimlerine uğramadığı, aynı zamanda yabancı kelimelerin de anlam değişimlerine uğradığı tespit edilmiştir.

Eser ile Türkiye Türkçesi karşılaştırıldığında şu değişimler tespit edilmiştir: Anlam değişmesi (başka anlama geçiş), anlam iyileşmesi, anlam kötüleşmesi, anlam daralması, anlam genişlemesi.

Anahtar Kelimeler: Anlam değişimleri, sosyal ve kültürel değişim.

Rear-Time Meaning Changes: Mazubânnâme's Model

Abstract: Words always has been variety meaning changes reasons such as social and cultural events. The direction of these changes are two kinds to simultaneously and rear-time.

In this study, some words exesting in Marzubânnâme that has been rear-time meaning changes in Turkey Turkish examined. During the comparison, Turkish words does not only to the meaning change, but also foreign words come to meaning change.

Compared Marzubânnâme and Turkey Turkish, these changes have been identified: Semantic change (understanding other transitions), semantic improved, pejoration, semantic restriction, semantic extension.

Keywords: Meaning changes, social and cultural changes.

1.GİRİŞ

Her sözcük kullanıldığı yere / bağlama göre farklı anlamlara gelse de sözcüğün asıl anlamı vardır. İnsanlar özellikle de şair ve yazarlar anlatımı güçlendirmek için konuşmalarında, şiirlerinde ve yazılarında çeşitli sanatlardan faydalanırlar. Bu kullanımlar toplumda beğeni kazanır ve yaygınlaşmaya başlar. Böylece kelimenin asıl manasının dışında yan anlamlar oluşmaya başlar. Bu durum bazen öyle bir hal alır ki temel anlam yan anlam derecesine düşer veya tamamıyla unutulur, yan anlam temel anlam yerine kullanılmaya başlar. Böylece anlam değişimleri meydana gelir.

Aksan'ın yan anlamların oluşumu ile ilgili verdiği şu örnekler konunun iyi anlaşılması açısından çarpıcıdır:

"Türkçedeki dil (en eski biçimi tıl, til), bugün ağızımızdaki organı anlatan bir temel anlam ögesine, dolayısıyla bir temel anlama sahiptir. Biçim ilişkisine, yakınlığına dayanılarak bu ad doğadaki, çevredeki nesnelere aktarılmış, 'nefesli çalgılardaki ince metal yaprak', 'terazi, kilit gibi aygıtlarda yassı, devinimli bölüm', doğada 'denize uzanan dar ve alçak kara parçası'... gibi nesnelere anlatır duruma gelmiştir." (1999:59).

Art zamanlı olarak değerlendirildiğinde kelimelerin anlamları plastik bir yapıya sahiptir. Dil, ses ve şekil yönünden değiştiği gibi sosyal ve kültürel olaylara bağlı olarak anlam yönünden de değişir. Bu değişimin yönü üç türdür. Bazen kelimelerin anlam alanı genişler bazen daralır ya da anlam tamamen değişir. Değişim yazılı veya sözlü iletişim sırasında ortaya çıkar ve toplumun kullanımına sunulur. Eğer toplum değişimi benimserse kullanım yaygınlaşır, benimsemezse kullanan kişiyle sınırlı kalır. Sonuç olarak değişim kişiy-le başlar belirli süreçte topluma yayılır. Değişimin topluma yayılması için bir süreç, bir zaman gereklidir. Anlam değişimleriyle ilgili tespitlerin tam anlamıyla yapılabilmesi için karşılaştırmaların yapılacağı örneklerin zaman aralığını geniş tutmak gerekir.

Yukarıdaki bahsedilen değişimin yönüne bağlı olarak anlam değişimleri beş ana grupta incelenir: Anlam daralması, anlam genişlemesi, başka anlama geçiş, anlam iyileşmesi, anlam kötüleşmesi.

2. ANLAM DARALMASI

Aksan, anlam daralmasını şu şekilde açıklar: "Bir göstergenin önceden anlattığı nesne ya da devininin ancak bir bölümünü, bir türünü anlatır duruma gelmesidir." (1999: 90).

Korkmaz ise anlam daralmasını şu şekilde tanımlar: “Kelimenin kavram ve anlam kapsamı bakımından bir daralmaya uğrayarak, eskiden anlattığı şeyin ancak bir bölümünü, bir türünü anlatır duruma gelmesi; bir kelimenin genel bir anlamdan özel bir anlama geçişi” (2010: 19).

Bihuz / bihuze: Farsça olan sözcük bi-hude “baygın; iradesiz; beyhude; gereksiz” (BFTS-119) anlamlarına gelmektedir. Metnimizde şu şekilde geçmektedir:

“Bir ağacı olkadar urdı kim ölüm hâline degüb **bihūz** oldu.” (2a.4)

“... **bihūze** ve fâydasuz söz söylemeyesin.” (35a.10)

Yukarıdaki birinci örnekte baygın; ikinci örnekte beyhude, boş anlamları görülmektedir. Günümüzde Türkiye Türkçesinde sözcük, anlam daralmasına uğrayarak sadece “1. Yararsız, anlamsız. 2. zf. Boşuna” (TS-255) anlamında kullanılmaktadır.

Hayrân kal-: Arapça olan **hayran** sözcüğü Osmanlıca sözlükte “Şaşmış, şaşma kalmış, şaşırmış; çok tutkun; afyon sarhoşu.” anlamlarında verilmiş. Metnimizde ise kalmak fiiliyle şu şekilde geçmektedir:

“Ol pâdişahuñ bir sevgülü oğlu varıdı, anı dutdı, delü eyledi. Ata ana miskin olub **hayrân** kaldılar, çün oğlan ölüm hâline degdi...” (13b.9) “Hem ‘avretler mekrinde sûretler bağlardı ve aklı, gözi anuñ rengine **hayrân** kalurdı.” (59a.7)

“Ol ağacı ve ol latif çemenleri gördi ve **hayrân** kaldı.” (63b.13)

Yukarıdaki birinci örnekte deyim, beklenmedik kötü bir olay karşısında şaşkın olma anlamında kullanılmış; ikinci ve üçüncü örnekte ise çok beğenme anlamında kullanılmıştır. Türkçe sözlükte “Çok beğenen hayranlık duyan. Hayran bırakmak: Hayranlık duygusu uyandırmak, çok beğenilmek. Hayran etmek: Hayranlık duygusu uyandırmak. **Hayran olmak (veya kalmak):** Çok beğenmek.” (TS-868) şeklinde verilmektedir. Yukarıdaki örnekler karşılaştırıldığında deyim anlam daralmasına uğradığı görülür. Çünkü daha önce iyi veya kötü bir durum karşısında şaşma anlamı varken günümüzde güzel, hoş bir durum karşısında şaşma anlamı vardır.

Höca: Farsça olan sözcük Osmanlıca sözlükte “Hoca, efendi, ağa, çelebi, sahip, muallim, profesör, öğretmen, müderris; molla, ev sahibi; tüccar.” (OTAL-305) anlamlarında verilmiştir. Metnimizde ise şu şekillerde geçmektedir:

“**höca** gey ir tururdu.” (23a.8)

“Nāgāh ol sıçan inin gördi, bir hōş yirde düzülmiş, çevre zahire kurulmuş, sanasın kim bir ulu **hōca** serāyıdır.” (21b.7)

“Nite kim ol bir **hoca** kulu işledi, melik-zādeler eyitdiler: Nicedür? Ol dāsitanı buyuruñ işidelüm! Dāsitan-ı gulām-ı **bāzırgān**.” (8a.11)

Yukarıdaki birinci örnekte padişahın sohbet arkadaşı, danışmanı, bir nevi vezir; ikinci ve üçüncü örnekte ise tüccar anlamlarında kullanılmıştır. Günümüzde tacir anlamı kullanılmamaktadır. “Müslümanlıkta din görevlisi; öğretmen.” (TS-896) anlamlarında kullanılmaktadır.

İmsāk: Arapça olan sözcük Osmanlıca sözlükte “Bir şeyden el çekme, perhiz; zamanında oruca başlama, oruca başlama zamanı; cimrilik, pintilik.” (OTAL-434) anlamlarıyla verilmektedir. Metnimizde ise şu şekilde geçmektedir:

“Telefkārlığı cömerdlık sanmañ **imsākı**, buhlı ketludalık sanmañ.” (7b.4)

Yukarıdaki örnekte cimrilik, pintilik manasında kullanılmaktadır. Günümüzde bu mana ve perhiz manası kullanılmamaktadır. “Oruca başlama zamanı; esk. bir şeyden el çekerek nefesine hakim olma; esk. cimrilik.” (TS-963).

Küstāh: Farsça sözlükte “(Peh.) cesur, korkusuz; küstah, edepsiz.” (BFTS-518) anlamlarında verilmiştir. Osmanlıca sözlükte “Küstah, hayasız, arsız, edepsiz, saygısız.” (OTAL-301) anlamında kullanılmıştır. Metnimizde ise şu şekillerde geçmektedir:

“Anuñ yumşak sözine bakub andan emİN olmayasın ve **küstāh** varmayasın.” (65a.6)

“Bugün **küstāh** katından geçdüğüm aña, hergiz baña emān virmeye.” (32a.10)

“Geyik dahı **küstah** geleciye başladı.” (37b.11)

“Yāhūd arslan dahı ancılayın hasm degüldür kim **küstāh** kademile anuñ eli-ne girevüz.” (41b.5)

Yukarıdaki birinci ve ikinci örneklerde saygısızca, küstahca; üçüncü ve dördüncü örneklerde ise cesurca anlamlarında kullanılmıştır. Günümüzde anlam daralmış sadece “Saygısız, kaba, terbiyesiz (kimse).” (TS-1287) anlamı kalmıştır.

Oku-: Tarama sözlüğünde sözcük “Çağırarak, davet etmek; söylemek, demek; anmak, yad etmek; okumak.” (TaS-2947) anlamlarında verilmiştir. Metnimizde şu şekillerde geçmektedir:

“Dürlü kuşlar semenzârda bülbül gibi anuñ ııııkı dâsitanın **okurlardı.**” (34a.5)

“Bir bidnüs vardı, cihân görmüş ve duzâhlar kesmiş ve çok dilkü dâsitanın **okumuş.**” (39b.4)

“Pes bir kişi viribiyüb anı **okudı.**” (39a.1)

“...nidâsın cânı kulağına **okudı.**” (12b.8)

Yukarıdaki birinci ve ikinci örnekte okumak; üçüncü örnekte davet etmek; dördüncü örnekte seslenmek anlamları görülmektedir. Günümüzde sözcüğün davet etmek anlamı kullanılmamaktadır. Sadece halk dilinde aynı kökten türemiş “okuntu: hlk. Çağrı kağıdı, çağrılık, davetiye.” (TS-1495) kelimesinde bu anlam saklıdır.

Ruzigar: Farsça kökenli olan sözcük Osmanlıca sözlükte “Zaman, devir; dünya; yel.” (OTAL-902) anlamlarında verilmektedir. Metnimizde ise şu şekillerde geçmektedir:

“Buncadan berü anuñıla renc ü **rūzigār** iletdüm.” (49a.10)

“**Ruzigār**uñ acısın datlusın datdum.” (7a.11)

“Çün talîci vebâlden döndi, **rūzigār** anıa degdi ki eger dilese ağı ağızında şeker ola ve toprak elinde gevher ola.” (27b.14)

Yukarıdaki birinci örnekte zaman; ikinci örnekte dünya; üçüncü örnekte talih manası görülmektedir. Geçmişte bu sözcük böyle çok anlamı olmasına rağmen günümüzde sadece yel anlamı kullanılmaktadır: “Havanın yer değiştirmesinden oluşan esinti, yel, bad.” (TS-1667).

Siyâset: Arapça kökenli olan sözcük Osmanlıca sözlükte “Seyislik, at idare etme, at işleriyle uğraşma; memleket idaresi; huk. ceza; idam cezası; politika; diplomatlık; kurnazca iş veya hareket.” (OTAL-959) anlamlarında verilmiştir. Metnimizde ise şu şekillerde geçmektedir:

“pes gelüb (8) müsâfiri dutdılar **siyâset** yirine iletdiler.” (13b.8)

“kurd **siyâset** korkusından ebrişim kurdı gibi kazzâz dükkânın kurmuşdı.” (51b.1)

“Pâzişâhlara **siyâset** vâcibdür.” (27a.2)

Birinci ve ikinci örnek ceza, idam cezası; üçüncü örnek memleket idaresi veya kurnazca iş ve hareket anlamına gelmektedir. Günümüzde anlam daralmasına uğrayan sözcük “Politika; devlet işlerini düzenleme ve yürütme sanatıyla ilgili özel görüş ve anlayış.” (TS-1780) anlamlarında kullanılmaktadır.

Tazı: Farsça kökenli olan sözcük Osmanlıca sözlükte “*Arap; Arapça. Esb-i tāzī: Arap atı; tazı, av köpeği.*” (OTAL-1043) anlamlarında verilmiştir. Metnimizde de şu şekillerde kullanılmıştır:

“nefis tonlar geyürüb dürr ü cevâhir saçdılar, **tāzī** at bindürüb şehirdinyaya revân oldılar.” (8b.9)

“Dilkü eyitdi: Ne olsun, bu sen didüğün **tāzī** it nişânıdır.” (40a.7)

“ol avcınun bir **tāzī** iti varıdı.” (46a.12)

Yukarıdaki birinci örnekte *Arap*; ikinci ve üçüncü örnekte *tazı*, *iyi cins av köpeği* anlamı görülmektedir. Bu örneklerde sıfat olarak cinsi iyi olan hayvanların önünde kullanılmıştır. Ancak günümüzde birinci anlam kullanılmamaktadır. Sadece ikinci “*Genellikle tavşan avında kullanılan, uzun bacaklı, çekik karınlı, çok çevik bir köpek türü.*” (TS-1929) anlamı kullanılmaktadır.

3. ANLAM GENİŞLEMESİ

Aksan anlam genişlemesini “*Bir gösterge, başlangıçta bir nesnenin, bir varlığın, bir eylemin bir bölümü ya da türünü anlatırken zamanla onların bütününe anlatır duruma gelmişse bu olaydan söz edilir.*” (Aksan 1999: 90-91).

Korkmaz ise “*Anlam kapsamı dar olan bir kelimenin zamanla ilgili bulunduğu kavram alanı içinde yayılarak daha geniş, daha genel bir anlam kazanması olayı...*” (Korkmaz 2010: 20) olarak tanımlar.

3.1. Genelleşme

Kapucu: Türkçe sözlükte “*Otel, apartman vb. büyük yapılarda bekçilik, temizlik, alışveriş gibi işlerle görevli kimse; tar. Osmanlı devlet teşkilatında saray kapılarını bekleyen görevli sınıfı.*” (TS-1069) anlamlarında verilmiştir. Metnimizde de kapıda bekleyen görevli anlamında geçmektedir:

“... bir gün turdı, pāzişāh hazretine varmağa, çün kapuya irdi; **kapucu** ilerü yürüdi...” (11b.12).

Yukarıda görüldüğü gibi günümüzde anlam genişlemesiyle sadece kapıda bekleyen değil diğer hizmetlerle de ilgilenen sınıfın adı olmuştur.

3.2. Mecazlaşma

Tartmak / Dartmak: Tarama sözlüğünde “*dartmak (I) : Çekmek*” (TaS.1016); “*dartmak (II) : Esirgemek, menetmek, alıkoymak.*” (TaS-1018); “*dartmak (III) : Saklamak.*” (TaS-1018) anlamlarında verilmiştir. Metnimizde ise şu şekillerde geçmektedir:

“Sakka kuşu mülemma^c sahtiyāndan bağırdak geyüb meşk-i benden su **tar-tar.**” (66a.4)

“evden bāğa bir yol dahı eylemiş, dāim ol anbarlardan bāğa yiygü **tartarı-mış.**” (21b.4)

“Dürger eyitdi: Niçeyedegin bunun belāsın **tartayım...**” (59a.10)

Yukarıdaki birinci ve ikinci örnekte *çekmek*; üçüncü örnekte *katlanmak* anlamı görülmektedir. Günümüzde ise “*Bir şeyin birim cinsten ağırlığını bulmak.*” (TS-1910) anlamında kullanılmıştır. Görüldüğü üzere meslek dilinde temel anlam olarak kullanılan bu fiil mecazlaşma yoluyla şu manalara da gelmektedir: “4. *mec. Bir şeyin bütün sonuçlarını düşünmek, hesap etmek: ‘Bu kelimenin manasını tamamıyla tarta marta söylemiş olduğunu anlattı.’ H. C. Yalçın. 5. mec. Dikkatle incelemek, değer biçmek: ‘Başını ellerinin içine alarak evvela kendini bir tartmak istedi.’ P. Safa.*” (TS-1910)

3.3. Komşuluk

Koltık: Metnimizde kolun gövdeyle birleştiği yerin iç tarafı anlamında geçen kelime Tarama sözlüğünde şu şekillerde geçmektedir: 16. Yüzyılda “*koltuk sipsisi: Ergenun denilen saz*”, 19. Yüzyılda “*koltuk odası: Büyük bir odadan geçilen ve çok vakit ayrı kapısı bulunmayan küçük oda.*” (TaS-2619).

“Çün irte oldu, atına bınđı, çetügi **koltığına** aldı, av yirine vardı.” (46b.1)

“Çetük it gördi, korkusundan diledi ki girü issinün **koltığına** gire.” (46b.2)

Günümüzde de “*Omuz başının altında, kolun gövde ile birleştiği yer.*” (TS-1202) anlamının yanı sıra “*Kol dayayacak yerleri olan geniş ve rahat sandalye.*” (TS-1202) anlamında kullanılmaktadır. Bir de “*argo genelev: Burası Mesut Bey adında bir herifin koltuğudur.*” (TS-1202) anlamı vardır.

3.4. Meslek Dili - Terimleşme

Bucak: Tarama sözlüğünde “köşe” (TaS-672) anlamında geçmektedir. Metnimizde şu şekilde geçmektedir:

“bu dükeli tāk u revāk-ı mürüvvet-i dünyeden kanā‘at **bucağına** şırdük.” (65b.3)

“Bir evde otururken dericeden bir serçe girdi, ev **bucağından** bir çetük sıçrayub kapdı.” (46a.13)

Yukarıdaki örneklerde köşe anlamı görülmektedir. Günümüzde *köşe* anlamının yanı sıra “İlçelerin bir müdürle yönetilen bölümlerinden her biri, nahiyе.” (TS-317) anlamını da kazanmıştır.

Dirnek: Tarama sözlüğünde “*dernek, (dirnek, dernek yeri): Toplantı, toplantı yeri, cemiyet.*” (TaS-1113) anlamında geçmektedir. Metnimizde ise şu şekilde geçmektedir:

“Zira her cem‘iyyet tağılur ve kamu **dirnek** perākende olur.” (31a.6)

“Bir kaç menzilde kuşların **dirnegine** ulaşdı.” (36a.14)

Yukarıdaki örneklerde topluluk anlamı görülmektedir. Günümüzde ise “1. Toplantı, düğün; 2. Belirli ve ortak bir amacı gerçekleştirmek için kurulan yasal topluluk. 3...” (TS-507) anlamlarına gelmektedir. Türkçe sözlükte sırasıyla anlamları verilen bu kelimenin ikinci sırada verilen anlamının ilk sıraya çekilmesi gerekir.

Kamu: Tarama sözlüğünde “*Kamu: bütün, hep, her; herkes.*” (TaS-2193) anlamları verilmektedir. Metnimizde şu şekillerde geçmektedir:

“**Kamu** mâlı oğlına kaldı.” (15a.12).

“Husrev **kamu** heybeti ve şevketiyle mağlûb oldu.” (23b.1).

“Evümüz oğlancuklarımız **kamu** anların elinde esir olub ‘iffet ve ‘ismet mühri hânedânumuzdan götrüle.” (45b.12).

Yukarıdaki örneklerde sözcük tamamı, bütünü, hepsi anlamlarında geçmektedir. Günümüzde ise kamu “*Halk hizmeti gören devlet organlarının tümü; bir ülkede halkın bütünü, halk, amme; esk. hep, bütün: ‘biz kimseye kin tutmayız / Kamu alem birdir bize.’*” (TS-1055) anlamlarında kullanılmıştır.

3.5. Tabu ve Örtmece

Adet: Arapça olan sözcük Osmanlıca Sözlükte “*Görenek, usul, tabiat, alışkanlık*” (OTAL-10) anlamlarında verilmektedir. Metnimizde ise şu anlamlarda geçmektedir:

“Demürleri açarlarken demürile keserler ve yararlar, datlu dilile dahı âdemilerün ‘**âdetin** ve sıfatın degşürürler.” (19b.10)

“Ol gelmiş ‘**âdeti** bozub ilci öldürmek gey olmaya...” (48b.3)

Yukarıdaki birinci örnekte *huy, alışkanlık*; ikinci örnekte *gelenek* anlamı açıkça görülmektedir. Bu anlamlar günümüzde de devam etmektedir. Bu anlamlara ek olarak Türkçe Sözlük’te “3. *Belirli yaşlar arasında kadınların ayda bir döl yatağından kan gelmesi durumu, aybaşı.*” (TS-22) anlamı verilmiştir. *Adet görmek, adetli kadın, adet günleri* gibi ibareler bu anlamın günümüzde sıkça kullanıldığını gösterir.

3.6. Argo

Azmak: Tarama sözlüğünde **azmak** “*Bozulmak; yolu kaybetmek; azgınlaşmak; ayrı düşmek*” (TaS-351) anlamları verilmiştir. Metnimizde ise şu örnekler vardır:

“halk **azmağ**ıla Tengri te‘âlâ belâ virmez, tâ pâzişâh **azmay**ınca.” (57b.4)

“...senüñ ucuñdan halk **azub** gümrâh olmayalar.” (35a.2)

“Bir deve dahı kârübândan **azub** hayrân (7) yürürdi.” (52a.6)

“Vakt olur ki yoldan **azmuş**lar maksûdına irürür.” (63b.6)

“Ne yavlak elikmişsin, süretüñ, şeklüñ **azub** tügün dökülmüş.” (46b12)

Yukarıdaki birinci ve ikinci örnekte azgınlaşmak, doğru yoldan çıkmak; üçüncü örnekte ayrı düşmek; dördüncü örnekte yolunu kaybetmek; beşinci örnekte fiziken bozulmak anlamları vardır. Günümüzde ise anlam genişlemesiyle **azmak** fiili özellikle cinsel duyguların artması, cinsel yönden sapıtma, yoldan çıkmak; bitkilerin aşırı büyüme anlamlarında kullanılmaktadır. “...;Cinsel duyguları artmak: ‘Kırkından sonra azanı tenesir paklar.’; Bitkiler aşırı büyüme.” (TS-168)

4. Başka Anlama Geçiş

Aksan (1999:90), bu grubu başka anlama geçiş olarak nitelendirir.

Korkmaz, Gramer Terimleri sözlüğünde anlam değişmesini “*Bir kelimenin gösterdiği anlamdan az veya çok uzaklaşarak yeni bir anlam kazanması olayı*” (2010:19) diye tanımlar.

Buna göre kelimenin kazandığı yeni anlam, kelimenin asıl manasıyla ilgili olsa da eğer yeni bir anlam ifade ediyorsa anlam değişmesi gerçekleşmiştir. Metnimizde karşılaştığımız örnekler şunlardır:

4.1. Yakın Anlama Geçiş

Alkış: Tarama Sözlüğünde “*medih, sitayiş, dua*” (TaS-106) anlamında verilen kelime metnimizde tek örnekte bu anlamda geçmektedir:

“Tengri bilür senüñdür. Azay **alkış**ıla aldı gitdi.” (3b.9)

Bugün Türkçede sık kullanılan kelimenin “*Bir şeyin beğenildiğini, onaylandığını anlatmak için el çırpma, alkışlama*” (TS-76) anlamında kullanıldığı görülür. Bugün kelimenin *dua* anlamının ağızlarda yaşadığını görüyoruz: “*Hayır, dua, iyi dilek: Oğlum sözümü tut, **alkışımı** al.*” (DS-223)

Turak / Durak: Tarama sözlüğünde “*Yurt, eyleşilen mahal, makar*” (TaS-1258) anlamında kullanılan sözcük metnimizde şu şekilde kullanılmaktadır:

“Dimişlerdür kim, ol arada ki piller **turağı**yıdı ve anlaruñ vatanıyıdı, bir pil kopmuşdı...”

Yukarıdaki örnekte *yurt, vatan* anlamı görülmektedir. Günümüzde ise “*Tren, tramvay, otobüs, minibüs vb. genel taşıtların durmak zorunda olduğu veya durabileceği yer.*” (TS-576) anlamında kullanılmaktadır. Ayrıca anlam genişlemesiyle “*dlb. Konuşmada, anlamın gerektirdiği biçimde kelimeler arasındaki ses kesintisi; ed. Hece ölçüsüyle yazılmış şiirlerde ölçü kalıpları içindeki durma yerleri; müz. Bir ölçü uzunluğunda susma; esk. Cümle sonundaki nokta.*” (TS-576) manalarını da kazanmıştır.

4.2. Uzak Anlama Geçiş

Çerâğ>Çırâk: Farça olan kelime Osmanlıca sözlükte “*Fitil, mum*” (OTAL-155); Farsça sözlükte ise “*Lamba; ocak; kandil*”, anlamlarında geçmektedir. Metnimizde şu şekillerde geçmektedir:

“Gördi bir gün bir oğlancuk **çırāk** yandırmış gelür.” (68a.2) “: Şunun gibi **çırāğı** gözüm önünden alub cihānı başa karanu kıldı ve anuñ firākıyla gönülüm tağladılar.” (42a.10)

Yukarıdaki birinci örnekte mum; ikinci örnekte “*çerāg-ı çeşm: evlat*” (OTAL-155) tamlamasından mülhem evlat anlamı görülmektedir. Günümüzde ise çırak, “*zanaat öğrenmek için bir ustanın yanında çalışan kimse.*” (TS-429) anlamını kazanmıştır. Buna göre sözcük önce evlat manasını kazanmış daha sonra çırak, ustanın yardımcısı anlamını kazanmıştır.

5. ANLAM İYİLEŞMESİ

Aksan bu türü şu şekilde tanımlar: “*Göstergenin eskiden taşıdığı anlamda bir iyileşmenin meydana geldiğini anlatır.*” (1999:91)

Korkmaz ise terimi “*Kötü anlamlı bir kelimenin zamanla iyi bir anlam kazanması olayı*” olarak ifade eder (2010:21).

Tosun: Tarama sözlüğünde “*Haşarı*” (TaS-3831) anlamında kullanılan sözcük metnimizde şu şekilde kullanılmaktadır:

“İmdi Tengriye sığınub bu sarb işün tasarrufın ve bu **tosun** atun uyanın senün elüne virdüm.” (31b.4)

Yukarıdaki örnekte *haşarı*, *zaptı zor*, *güç* anlamı görülmektedir. Bu sözcük günümüzde anlam değişmesiyle “*Danalıktan yeni çıkmış genç boğa.*” (TS-1998) anlamına gelmektedir. Ayrıca anlam iyileşmesiyle “*mec. sağlıklı, tıknaz delikanlı.*” (TS-1998) anlamında kullanılmaktadır.

6. ANLAM KÖTÜLEŞMESİ

Korkmaz, bu terimi şu şekilde tanımlar: “*İyi anlamlı bir kelimenin zamanla kötü veya kötüye doğru giden bir anlam kazanması; bu yönde bir zayıflamaya uğraması olayı.*” (2010:21).

Aksan, konuyla ilgili olarak bir örnek vermekle yetinmiştir: “*Önceleri yabancı misafir demek olan Lat. Hostis, zamanla düşman anlamına gelmeye başlamıştır ki, bu gelişmede, Romalıların yabancılar ve komşularıyla uzun süren savaşları rol oynamıştır.*” (1999:92).

Metnimizde kötü bir anlam ifade etmediği halde günümüzde kötü anlam ifade sözcükler şunlardır:

Aşaklık: Tarama sözlüğünde **aşaklık** için “*Alçak gönüllülük, tevazu*” (TaS-263) anlamı verilmektedir. Metnimizde de bu anlam vardır:

“Benüm  aklum  oyle tanukluk vir ur ki tev azu  ve **aşaklık** birle...” (58a.8)

Bu kelime anlam kötüleşmesiyle aşığıdaki anlamı kazanmıştır:

Türkçe Sözlük'te aşığılık için “Aşığı olma durumu, adilik; niteliği düşük, adi” anlamları verilmektedir.

Bayağı: Tarama sözlüğünde kelime için “Evvəlki, eski, eskisi; eskisi gibi” (TaS-463) anlamları verilmektedir. Metnimizde Şu Şekilde geçmektedir:

“Bir gün **bayağı**  adetince geldi gördi ki ilan sovuksan buymuŐ yatur.” (8a.1)

“Bir gece **bayağı**  adetince yine gitdi.” (59a.10)

Yukarıdaki örneklerde sözcüğün **eskisi gibi, alıŐıla geldiği üzere** anlamı görülmektedir.

Sözcük zamanla “**bayağıca**: Alelade (MihmetkeŐan 19.Yüzyıl)” (TaS-464) sıradan manasında kullanılmıştır. Günümüzde ise bu anlamlara ek olarak anlam kötüleşmesiyle **adi, aşığılık** anlamında kullanılmaktadır. “Aşığılık, pespaye” (TS-225). Ayrıca zarf olarak “gerçekten, çok, oldukça, epey: ‘Bayağı,  ocuk gibi sevinirim limonun yarisinin durduğuna.’” (TS-225) Anlamlarında kullanılmaktadır.

7. SONUÇ

Marzubanname Tercümesini ele alınarak incelenen bu çalışmada ulaŐılan sonuç Şu Őekildedir:

Kelimeler sosyal, kültürel olaylara ve teknolojik geliŐmelere bağlı olarak zamanla anlam deđiŐmelerine uğramaktadır.

Anlam değişmeleri genelden özele, özelden genele; iyiden kötüye, kötüden iyiye doğru seyir göstermektedir.

Bazen kelimenin geçmişte kullanılan temel anlamı ile yan anlamı yer deđiŐtirmektedir.

Bugün Türkiye Türkçesi sözlüğünde **dernek** ve **don** gibi kelimelerin birinci anlamına tarihi metinlerde geçen anlamlar verilmiş, yaygın kullanılmaya baŐlayan / temel haline gelen anlamı ise ikinci sırada verilmiştir. Bu anlam sırasının değişmesi gerekir.

Kelimenin geçmişte kullanılan anlamını ağızlarda takip etmek mümkün olmaktadır. (Okuntu: Davetiye)

Yabancı kelimeler dilimize girerken anlam deđiŐmesine uğrayabilir.

Kelimeler tarihi süreçte birden çok anlam değişmesi yaŐayabilir.

8. KAYNAKLAR

- Aksan, Doğan** (1999), *Anlambilim*, Engin Yayınevi, Ankara.
- Aktunç, Hulki** (2000), *Türkçenin Büyük Argo Sözlüğü*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul.
- Arslan Erol, Hülya** (2008), *Eski Türkçeden Eski Anadolu Türkçesine Anlam Değişmeleri*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.
- Derleme Sözlüğü* (1965-1979) I-XI C, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.
- Devellioglu, Ferit** (2003), *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lügat*, Aydın Kitabevi, Ankara.
- Korkmaz, Zeynep** (1992), *Gramer Terimleri Sözlüğü*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.
- Özavşar, Resul** (2009), *Marzubannâme Tercümesi (Metin, Çeviri, Art Zamanlı Anlam Değişmeleri, Dizin)*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Diyarbakır.
- Tarama Sözlüğü* (1974), Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.
- Toklu, Osman** (2007), *Dilbilime Giriş*, Akçağ Yayınları, Ankara **Türkçe Sözlük** (2005), Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.

Kısaltmalar:

- BFTS:** Büyük Farsça Türkçe Sözlük (1993)
- DerS:** Derleme Sözlüğü (1965-1979)
- OTAL:** Osmanlıca Türkçe Ansiklopedik Lügat (2003)
- TarS:** Tarama Sözlüğü (1974-1977)
- TS:** Türkçe Sözlük (2005)
- YTS:** Yeni Tarama Sözlüğü (1983)